

دانشگاه شاهرود

دانشکده هنر

پایان نامه

جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

رشته پژوهش هنر

عنوان

بررسی و طبقه‌بندی شیوه‌های تولید و تزئین وسایل روشنایی شیشه‌ای دوران قاجار

استاد راهنما

دکتر علی اصغر شیرازی

استاد مشاور

استاد داداش مهرآوری

نام دانشجو

سیده زهرا موسویان

خرداد ۱۳۹۱

تقدیم به

پدرم که از اولاد آینه است و در نگاهش حقیقت را شناختم

و مادرم که مهربان است و هم‌آواز باران.

خداوند را شاکرم که با لطف و مهربانی بی‌کرانش مسئولیت انجام این پژوهش را بر عهده‌ام گذاشت؛ و با سپاس و تشکر از اساتید گرامی، جناب آقای داداش مهرآوری و جناب آقای دکتر شیرازی که با دقت نظر و حوصله بسیار راهگشای من در این پژوهش بوده‌اند.

هم‌چنین به رسم ادب و احترام از آقای سید محمدعلی موسویان، خانم حسین‌پور، خانم زینب موسویان و خانم نیلوفر علی‌پور بابت تمام همدلی‌ها و کمک‌های ارزشمندشان در پیشرفت این پروژه متشکرم.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	مقدمه
۲	کلیات تحقیق
۵	فصل اول: شیشه‌گری و وسایل روشنایی شیشه‌ای در دوران قاجار
۶	۱-۱ هنر شیشه‌گری در ایران عصر قاجار
۱۳	۲-۱ شیوه‌های ساخت آثار شیشه‌ای قاجار
۱۳	۱-۲-۱ شیوه دمیدن آزاد
۱۴	۲-۲-۱ شیوه میله‌ای
۱۴	۳-۲-۱ شیوه پرسی
۱۴	۴-۲-۱ شیوه دمیدن در قالب
۱۵	۵-۲-۱ شیوه لبرنگی
۱۶	۶-۲-۱ شیوه چندپوست
۱۸	۱-۶-۲-۱ انواع شیشه‌های چندپوست
۲۰	۷-۲-۱ شیشه‌های بارفتن و آپالین
۲۳	۱-۷-۲-۱ تفاوت شیشه‌های بارفتن و آپالین
۲۴	۲-۷-۲-۱ رنگ در شیشه‌های بارفتن و آپالین
۲۵	۳-۱ شیوه‌های تزئین آثار شیشه‌ای قاجار
۲۵	۱-۳-۱ تراش شیشه
۲۶	۱-۳-۱-۱ تراش ماهیچه‌ای

- ۲۶ تراش گندمی ۲-۱-۳-۱
- ۲۷ تراش حصیری ۳-۱-۳-۱
- ۲۷ تراش شستی ۴-۱-۳-۱
- ۲۷ تراش شستی کشیده (تخت تراش) ۵-۱-۳-۱
- ۲۸ تراش عینکی ۶-۱-۳-۱
- ۲۹ تراش ناخنی ۷-۱-۳-۱
- ۳۰ تراش‌های کنگره‌ای رایج در دوران قاجار ۸-۱-۳-۱
- ۳۱ نقاشی مینا روی شیشه ۲-۳-۱
- ۳۳ چاپ سیلک‌اسکرین ۳-۳-۱
- ۳۴ تزیین با نگین‌های شیشه‌ای ۴-۳-۱
- ۳۵ نقاشی پشت شیشه ۵-۳-۱
- ۳۷ نقاشی با رنگ روغن بر روی شیشه ۶-۳-۱
- ۳۷ صنایع روشنایی دوره قاجار ۴-۱
- ۳۸ فانوس ۱-۴-۱
- ۳۹ کَنَر ۲-۴-۱
- ۴۰ لامپا ۳-۴-۱
- ۴۱ چراغ کریم‌خانی ۴-۴-۱
- ۴۲ شمعدان‌های شیشه‌ای ۵-۴-۱
- ۴۳ مَرَدَنگی ۶-۴-۱
- ۴۴ جار ۷-۴-۱
- ۴۶ ورود برق به ایران ۵-۱
- ۴۹ فصل دوم: مطالعه و ارزیابی نمونه‌های روشنایی شیشه‌ای دوران قاجار
- ۵۱ شمعدان‌های شیشه‌ای ۱-۲

۶۸.....	۲-۲ جارها
۱۱۲.....	۳-۲ لامپا
۱۱۴.....	۴-۲ کریم‌خانی
۱۲۹.....	۵-۲ لتتر (فانوس آویز)
۱۳۲.....	۶-۲ مردنگی
۱۳۴.....	۷-۲ لامپ
۱۳۶.....	فصل سوم: طبقه‌بندی یافته‌ها و نتیجه‌گیری
۱۳۸.....	1-3 شیوه کاربرد وسایل روشنایی دوران قاجار
۱۳۹.....	۳-۱-۱ وسایل روشنایی خارج از خانه
۱۳۹.....	۳-۱-۲ وسایل روشنایی خانه
۱۴۲.....	۳-۲ شیوه نصب وسایل روشنایی دوران قاجار
۱۴۲.....	۳-۲-۱ لوازم روشنایی سقف آویز
۱۴۴.....	۳-۲-۲ وسایل روشنایی دیوار کوب
۱۴۵.....	۳-۲-۳ وسایل روشنایی زمینی
۱۴۵.....	۳-۲-۴ وسایل روشنایی رومیزی
۱۵۰.....	۳-۳ شیوه ایجاد نور در وسایل روشنایی دوران قاجار
۱۵۳.....	۳-۴ جمع‌بندی یافته‌ها
۱۵۴.....	۳-۴-۱ وسایل روشنایی شیشه‌ای دوران قاجار
۱۵۴.....	۳-۴-۲ شیوه‌های ساخت وسایل روشنایی شیشه‌ای دوران قاجار
۱۵۶.....	۳-۴-۳ شیوه‌های تزئین وسایل روشنایی شیشه‌ای دوران قاجار
۱۵۹.....	۳-۴-۴ شیوه‌های کاربرد و نصب وسایل روشنایی شیشه‌ای دوران قاجار
۱۶۰.....	۳-۵ نتیجه‌گیری
۱۶۴.....	فهرست جداول

۱۶۵..... فهرست تصاویر

۱۸۰..... فهرست منابع و مآخذ

۱۸۲..... پیوست: مصاحبه با استاد داداش مهرآوری

دانشکده هنر دانشگاه شاهد

چکیده پایان نامه

این چکیده به منظور چاپ در نشریات دانشگاه تهیه شده است

عنوان پایان نامه: بررسی و طبقه‌بندی شیوه‌های تولید و تزئین وسایل روشنایی شیشه‌ای دوران قاجار.

استاد راهنما: دکتر علی اصغر شیرازی

استاد مشاور: استاد داداش مهرآوری

نام دانشجو: سیده زهرا موسویان

شماره دانشجویی: ۸۹۷۴۹۴۴۰۲

رشته: پژوهش هنر

چکیده:

بررسی شیوه‌های تولید و تزئین وسایل روشنایی شیشه‌ای دوران قاجار و طبقه‌بندی آن‌ها بر مبنای شیوه نصب به صورت: دیوارکوب، سقف‌آویز، زمینی و رومیزی انجام شده است. در این پژوهش شمعدان‌های شیشه‌ای (لاله‌نوروزی و شمعدان‌پاریسی)، انواع جار(جاره‌وایی، جار زمینی، جار دیواری، جار رومیزی)، کتّر، لامپا، چراغ کریمخانی و مردنگی، به همراه لامپ از مهمترین لوازم روشنایی شیشه‌ای قاجار دانسته شده است. شیوه‌های: دمیدن آزاد، میله‌ای، دمیدن در قالب، لبرنگی، چندپوست، آپالین، بارفتن، و پرسی در ساخت آثار قابل تشخیص است. به گونه‌ای که گاه چندین شیوه در ساخت لوازم روشنایی مذکور مورد استفاده بوده است. همچنین با بررسی‌های انجام شده، شیوه‌های تزئین: تراش شیشه، نقاشی مینا، نگین‌های شیشه‌ای و چاپ سیلک اسکرین بر روی آثار دیده شده است.

پژوهش حاضر با هدف: ۱- معرفی انواع وسایل روشنایی دوران قاجار، ۲- مطالعه و بررسی شیوه‌های ساخت، تزئین و همچنین نقوش کار شده بر روی لوازم روشنایی شیشه‌ای دوران قاجار انجام شده است. روش انجام تحقیق: توصیفی- تحلیلی و روش گردآوری اطلاعات: ترکیبی (کتابخانه‌ای، میدانی) است. ابزارهای مورد استفاده: برگه شناسه، عکس، رایانه، مصاحبه با استادان نقاشی روی شیشه و مراجعه به کارگاه‌های نقاشی مینا روی شیشه و دوربین عکاسی است. جامعه آماری: کلیه وسایل روشنایی دوران قاجار و تعداد نمونه‌ها ۵۰ نمونه است که به‌طور تصادفی انتخاب شده است.

واژگان کلیدی: روشنایی - شیشه - قاجار

نظر استاد راهنما: برای چاپ در نشریات مربوط به دانشگاه مناسب است.

تاریخ

امضاء

پیشگفتار

رشته شیشه‌گری و هنرهای مرتبط با آن، یکی از رشته‌های هنرهای سنتی است که نسبت به دیگر هنرها کمتر بدان پرداخته شده است. کتب و مقالات مربوط به این رشته هنری؛ اغلب به بیان شیوه‌های تولید و تزیین شیشه تا اواخر دوره ساسانیان پرداخته و شیشه‌گری قاجار را در پرده‌ای از ابهام باقی گذاشته است.

این در حالی است که، تأثیرات هنر قاجار بر تولیدات شیشه‌ای عصر حاضر دیده می‌شود. تصویر ناصرالدین شاه و مظفرالدین شاه بر روی تنگ‌ها، شمعدان‌ها، استکان‌ها، بستنی‌خوری‌ها و ... در کارگاه‌های نقاشی‌مینا، هم‌چنان اجرا شده و مخاطبان خاص خود را دارد.

با این وجود، مشخصات لوازم شیشه‌ای مورد استفاده خصوصاً وسایل روشنایی در عصر قاجار، به تصویر شاهان محدود نبوده و شیوه‌های تولید و تزیین متنوعی را شامل می‌شده است.

شیوه‌های تولید چندپوست، بارفتن و اپالین که امروزه در ایران با کیفیتی پایین تولید می‌شود، در آن دوران بسیار مورد توجه شاهان بوده و با کیفیتی عالی مزین به شیوه‌های تزیینی؛ زینت بخش دربار و خانه‌های ثروتمندان می‌شده است.

در میان تولیدات شیشه‌ای عصر قاجار، وسایل روشنایی بخش وسیع و مهمی را به خود اختصاص داده است. شمعدان‌های شیشه‌ای (لاله‌نوروزی، شمعدان‌پاریسی)، انواع جار(جار هوایی، جار زمینی، جار دیواری، جار رومیزی)، لنترا، لامپا، کریم‌خانی و مردنگی به شیوه‌های مختلف تولید و متناسب با سلیقه مخاطب ایرانی تزیین شده، به بازارهای ایران و دربار پادشاهان قاجار سرازیر می‌شد. در این پژوهش سعی شده است بررسی و طبقه‌بندی شیوه‌های تولید، تزیین و معرفی وسایل روشنایی دوران قاجار، راهی برای آشنایی با پایه‌های هنر شیشه‌گری معاصر باشد.

مقدمه

در دوره قاجار در سده‌های سیزدهم و چهاردهم هجری قمری (۱۸ و ۱۹ میلادی) بی‌توجهی به ساخت شیشه‌های ایرانی و علاقه به شیشه‌های وارداتی رونق شیشه‌گری را از میان برد. هرچند دولت قاجار کارگاه‌هایی در تهران، قم و شیراز برپا کرد؛ با این وجود کیفیت پایین شیشه‌های تولیدی به دلیل وجود ناخالصی‌ها در مذاب، حباب زدگی، و نیز ذوب دوباره ضایعات شیشه؛ رنگ شیشه‌های تولیدی را کدر می‌کرد و موجبات رکود این هنر را فراهم می‌آورد.

با این وجود، شماری از افرادی که در زمان قاجار به ایران سفر کرده اند در سفرنامه‌هایشان به ستایش برخی تولیدات شیشه‌ای ایران از قبیل کوزه‌قلیان و بطری‌های سبزرنگ پرداخته‌اند. این در حالی است که، وسایل روشنایی شیشه‌ای بخش وسیعی از آثار به‌جای مانده دوره قاجار را به خود اختصاص داده، و هم‌چنان در پرده‌ای از ابهام باقی مانده است.

در این پژوهش سعی شده است با مطالعه و بررسی ۵۰ نمونه از لوازم روشنایی دوران قاجار، بررسی و طبقه‌بندی شیوه‌های تولیدی و تزئین لوازم روشنایی شیشه‌ای آن عصر صورت پذیرد. بدین ترتیب فصل اول این پژوهش، ابتدا مروری بر هنر شیشه‌گری در ایران زمان قاجار داشته، در ادامه؛ به شیوه‌های متنوع ساخت و تزئین ظروف و وسایل شیشه‌ای در آن روزگار؛ و معرفی وسایل روشنایی شیشه‌ای مورد استفاده زمان قاجار پرداخته است.

در فصل دوم ۵۰ نمونه از وسایل روشنایی به‌جای مانده از زمان قاجار در هفت گروه: شمعدان، جار، لامپا، کریم‌خانی، لنتر، مردنگی و لامپ مورد مطالعه قرار گرفته و شیوه‌های به‌کار رفته در ساخت و تزئین هریک به‌طور دقیق بیان شده است.

فصل سوم نیز، با توجه به نتایج حاصل از بررسی نمونه‌ها، مطالعه تصاویر و نقاشی‌های دوران قاجار که وسایل روشنایی در آن‌ها تصویر شده است؛ شیوه‌های کاربرد و نصب وسایل روشنایی مورد مطالعه را بیان داشته؛ به یافته‌های پژوهش و نتیجه‌گیری پرداخته است.

کلیات تحقیق

تعریف مساله و بیان سوال‌های اصلی تحقیق:

در میان آثار شیشه‌ای به‌جای مانده از دوران قاجار، وسایل روشنایی بسیار دیده می‌شود. این آثار گاه در ایران و اغلب در کشورهای اروپایی جهت فروش به بازارهای ایران و یا هدیه به شاه و درباریان تولید و به ایران وارد می‌شده‌است. به‌طوری‌که از آن زمان تا کنون جارها، لاله‌ها و چراغ‌های نفتی جهت برقراری نور و روشنایی، بخش وسیعی از تولیدات شیشه‌ای را به خود اختصاص داده است. تنوع در شکل، شیوه‌های تولید و تزیینات کار شده بر روی این دسته آثار در زمان قاجار آن‌ها را از دیگر تولیدات شیشه‌ای متمایز می‌سازد. لذا در این پژوهش، مطالعه و بررسی شیوه‌های ساخت، تزیین و همچنین نقوش کار شده بر روی وسایل روشنایی شیشه‌ای دوران قاجار موضوع اصلی این پژوهش بوده است.

۱- انواع وسایل روشنایی مورد استفاده دوره قاجار کدام است؟

۲- شیوه‌های مختلف در تولید وسایل روشنایی دوره قاجار کدام است؟

۳- شیوه‌های تزیین بر روی وسایل روشنایی دوره قاجار کدام است؟

۴- آیا وسایل روشنایی دوران قاجار قابل طبقه‌بندی است؟

پیشینه و ضرورت انجام تحقیق:

پیشینه: موضوع شیشه و آثار شیشه‌ای از جمله موضوعات گسترده و وسیعی است که از اهمیت خاصی برخوردار است. «فریه» در کتاب «درباره هنرهای ایران» بخشی را به شیشه‌گری اختصاص داده و در ارتباط با هنر شیشه عصر قاجار به شیشه‌گرخانه‌های شیراز اشاره کرده و از تولیدات آن دوران، بطری‌های گردن بلند و کوزه قلیان‌ها را نام می‌برد. همچنین «زهرا تجویدی» در کتاب «شیشه‌گری دستی در ایران» و «هلن علی اکبر زاده کرد میهنی» در کتاب «شیشه مجموعه مرز بازرگان» پس از بیان تاریخچه شیشه‌گری؛ در ارتباط با هنر شیشه‌گری قاجار، بیان می‌دارند که هنر شیشه در آن زمان دچار رکود شده و هنرمندان شیشه‌گر آن دوران به خلاقیتی دست نیافته و گاه به تقلید از شیشه‌های اروپایی پرداخته‌اند. «جی گلاک» و «کارل نپتون» نیز در کتاب «سیری در

صنایع دستی ایران» دلایل این رکود را پیشرفت صنعت در اروپا دانسته‌اند که همراه آن هزینه کارگر کاهش یافته و باعث ورود شیشه به بهایی شد که شیشه‌گران محلی از عهده رقابت با آن بر نمی‌آمدند. چنان که پیداست در این کتاب‌ها بحث درباره تاریخچه شیشه و آثار شیشه‌ای معطوف به آثار تولید شده در دوره‌های اشکانی تا سلجوقی و گاه صفوی بوده است. به طوری که گاه اشاره کوتاهی به شیشه‌گری عصر قاجار شده و درباره ساخت شیشه، واردات و تزئینات کارشده بر روی آثار شیشه‌ای آن دوران صحبتی به میان نیامده است. اما در کتاب «**کارهای شیشه**» از مجموعه هنر اسلامی به گردآوری «ناصر خلیلی» می‌توان برخی ظروف تولید شده در ایران زمان قاجار مانند: آفتابه و لگن، ابریق، تنگ، اشکدان و گلدان‌ها را مشاهده کرد. اما هم‌چنان در این کتاب ارزشمند نیز، نامی از هیچ‌یک از وسایل روشنایی شیشه‌ای زمان قاجار به میان نیامده است. با این وجود، در پایان‌نامه کارشناسی اینجانب با موضوع: «**بررسی ظروف باورفتن و چندپوست در دوره قاجار با نگاهی بر آثار شیشه‌ای موجود در موزه قاجار تبریز**»، دو جفت لاله نوروژی (نوعی شمعدان) مربوط به زمان قاجار مورد بررسی قرار گرفته است. به طور کلی می‌توان چنین بیان داشت که تا کنون پژوهشی در باب؛ بررسی و طبقه‌بندی شیوه‌های تولید و تزئین وسایل روشنایی شیشه‌ای دوران قاجار انجام نشده است.

ضرورت تحقیق: ریشه‌یابی شیوه‌های تزئین و ساخت وسایل روشنایی و معرفی انواع وسایل روشنایی دوران قاجار جهت آشنایی با پایه‌های هنر شیشه‌گری معاصر.

فرضیه‌ها

- ۱- در زمان قاجار؛ جار‌هوایی، جار زمینی، جار رومیزی، لاله نوروژی و لامپا یا چراغ نفتی برای برقراری روشنایی مورد استفاده بوده است.
- ۲- به نظر می‌رسد در تولید وسایل روشنایی قاجار، از شیوه‌های دمیدن در شیشه به صورت دمیدن آزاد، دمیدن در قالب و شیوه‌های چندپوست استفاده می‌شده است.
- ۳- گمان می‌شود در تزئین لوازم روشنایی زمان قاجار از شیوه‌های تزئینی: تراش، نقاشی مینایی، چاپ سیلک اسکرین (عکس‌برگردان) و طلاکاری استفاده شده است.
- ۴- گمان می‌شود بر مبنای شیوه‌های ساخت، کاربرد و نصب، وسایل روشنایی دوره قاجار قابل طبقه‌بندی است.

هدف تحقیق

هدف اصلی معرفی انواع وسایل روشنایی دوران قاجار و مطالعه و بررسی شیوه‌های ساخت، تزئین و همچنین نقوش کارشده بر روی وسایل روشنایی شیشه‌ای دوران قاجار است.

نتایج اصلی تحقیق

از آن‌جا که وسایل روشنایی دوران قاجار بخش وسیعی از تولیدات شیشه‌ای را به خود اختصاص داده است، مطالعه این آثار و بررسی شیوه‌های به‌کار رفته در ساخت و تزئین آنها می‌تواند نشان دهنده وضعیت هنر شیشه‌گری ایران دوره قاجار بوده و در شیشه‌گری معاصر نیز مؤثر باشد.

ویژگی جدید بودن و نوآوری بودن طرح

این پژوهش انواع شیوه‌های ساخت و تزئین را در وسایل روشنایی زمان قاجار مورد بررسی قرار داده و بدین ترتیب؛ تأثیرات هنر قاجار بر شیشه‌گری معاصر را بیان می‌دارد.

روش انجام تحقیق و روش گردآوری اطلاعات و ابزار آن

روش انجام تحقیق توصیفی-تحلیلی است و روش گردآوری اطلاعات ترکیبی (کتابخانه‌ای، میدانی) و ابزارهای مورد استفاده: برگه شناسه، عکس، رایانه، مصاحبه با استادان نقاشی روی شیشه و تراش شیشه، مراجعه به کارگاه‌های تراش و دوربین عکاسی است.

معرفی جامعه آماری، روش نمونه‌گیری و تعداد نمونه

جامعه آماری: کلیه وسایل روشنایی دوران قاجار.

روش نمونه‌گیری: تصادفی

تعداد نمونه: ۵۰ نمونه

روش تجزیه و تحلیل اطلاعات: کیفی و کمی

فصل اوّل

شیشه‌گری و وسایل روشنایی شیشه‌ای در دوران قاجار

۱-۱ هنر شیشه‌گری در ایران عصر قاجار

از اواسط قرن ۱۳هـ.ق/۱۹م روابط میان دربار قاجار و کشورهای خارجی به شکل قابل توجهی فزونی یافت. به طوری که شیوه‌های هنری و نقش‌مایه‌های اروپایی در بسیاری از آثار هنری ایرانیان تأثیر گذاشت. دیوارنگاری قصرها و منازل مربوط به دوران قاجار در شهرهای مختلف ایران، دلیل روشنی بر این مدعاست. نقاشی‌های به کار رفته در این بناها به طور عمده تحت تأثیر نقاشی غرب و بر روی چوب، برای سقف‌های تخت به کار رفته‌است. بر روی این سقف‌ها صحنه‌هایی از زنان اروپایی به صورت تک‌چهره، مجالس بزم و یا مناظری که سعی شده فضایی از طبیعت و معماری اروپایی را به نمایش آورد نقش شده است. در تزیینات حاشیه این تصاویر، نقش‌ها و اشکال غربی همچون کُندن‌ها با تلفیقی از گل‌های سرخ معروف به گل فرنگ، کار شده است.

بر بعضی دیوارها، در کنار نقوش گل و بُته و گلدانی گل‌فرنگ، صورت‌هایی از زنان به شیوه اروپایی دیده می‌شود. (شریف‌زاده، ۱۳۸۱، ۱۱۴) (تصویر ۱-۱ و ۱-۲) این تأثیرات به دیوارنگاره‌ها و گچ‌بری‌ها محدود نشده و کمی بعد در هنر شیشه‌گری نیز، شاهد حضور این نقش‌ها هستیم. تصاویر زنان اروپایی به شیوه‌ای کاملاً غربی در کنار نقش‌های کندن و گل هفت رنگ بر روی تنگ‌ها، جام‌ها، گلدان‌ها، و پایه‌های شیشه‌ای قلیان با تزیینات اروپایی، از تأثیر و حضور هنر غرب در شیشه‌گری عصر قاجار خبر می‌دهد. (تصاویر ۱-۳ و ۱-۴)

در دوره قاجار در سده‌های سیزدهم و چهاردهم هجری قمری (۱۸ و ۱۹ میلادی) بی‌توجهی به ساخت شیشه‌های ایرانی و علاقه به شیشه‌های وارداتی رونق شیشه‌گری را از میان برد. دولت قاجار شیشه‌گران ایرانی را به مسکو و پترزبورگ فرستاد و پس از بازگشت، کارگاه‌هایی در تهران و قم برای آنان برپا کرد. اما هرگز هنر شیشه‌گری ایران عظمت گذشته خود را پیدا نکرد.

نکته قابل توجه در هنر شیشه‌گری عصر قاجار، رویکرد جدید دربار به هنر و استفاده ابزاری از این شیوه بیانی است. تأثیر این رویکرد را در هنر شیشه‌سازی عصر قاجار هم شاهد هستیم. از

آنجا که فتحعلی شاه دریافتی بود، حمایت از معماری و هنر می‌تواند قدرت او را تحکیم بخشد، و نیز به ارزش تبلیغاتی قرار دادن چهره خود در معرض دید عموم آگاه بوده و به استفاده از چهره نگاری درباری برای تبلیغ حکومت اشتیاق وافر داشت، لذا نقاشی‌های بزرگی از خود، به سفرا و کارداران دیدار کننده اهدا کرده و در پاسخ به این هدایا، پرتره‌هایی نیز از دولت‌مردان و سلاطین اروپایی به فتحعلی شاه اهدا می‌شد (ورنوویت ۱۳۸۳، ۹۸).

از این رو می‌توان تصاویر شاهان قاجار به‌خصوص ناصرالدین شاه را بر روی ظروف شیشه‌ای از جمله: چایدان‌ها، حباب و تنگ‌ها، نشانه‌ای از این روند تبلیغ حکومتی دانست. (تصاویر ۱-۵ و ۱-۶) از طرف دیگر دربار که در جستجوی راهی برای به رخ کشیدن عظمت شاهی بود، با وقوف به کیفیت آثار شیشه‌ای اروپایی، به واردات محصولات شیشه‌گری از فرانسه، بوهیمیا (ناحیه‌ای در جمهوری چک فعلی)، آلمان، روسیه و انگلیس پرداخت. هم‌چنین با مشاهده تصاویر شاهان قاجار با کیفیتی عالی بر روی حباب چراغ‌ها و دیگر تولیدات شیشه‌ای، می‌توان چنین استنباط کرد که در دوره قاجار، بعضی از ظروف به سفارش ایرانیان و مطابق سلیقه ایرانی در کارگاه‌های غربی تولید شده است. به‌طور عمده این ظروف به سفارش شاه، جهت تبلیغ حکومتی و یا خانواده‌های متمولین به منظور قرارداد در جهیزیه دختران به هنرمندان اروپایی سفارش داده شده است. (تصاویر ۱-۷ و ۱-۸)

در این شرایط، کیفیت پایین شیشه‌های تولیدی ایران زمان قاجار، به دلیل وجود ناخالصی‌ها در مذاب، حباب زدگی، و نیز ذوب دوباره ضایعات شیشه، که رنگ شیشه تولیدی را کدر می‌کرد، سبب شد هنرمندان ایرانی دیگر توجهی برای تهیه شیشه‌های هنری جهت رقابت در بازار آبرگینه غرب نشان ندهند، اما هم‌چنان این هنر در ایران به حیات خود ادامه داد. هرچند دیگر آن‌همه تنوع در آرایش ظروف شیشه‌ای ملاحظه نشد و شیشه‌گران ایرانی ابتکاری جدید به شیوه‌های پیشین اضافه نکردند.

از تولیدات شیشه‌ای برگزیده این زمان که در ایران ساخته می‌شد، می‌توان به بعضی از بطری‌های گردن بلند شکم پهن با شیشه سبز رنگ، و غالباً با پیچش قیطانی‌های شیشه در گردن،

اشاره کرد که از سدهٔ دوازدهم ه.ق به بعد برای تجارت نوشیدنی خاص شیراز ساخته می‌شده‌است و تولید آن‌ها تا زمان متأخری چون دههٔ اول سده‌ی ۱۴ هجری (۲۰ میلادی) در قم ادامه داشته است. از دیگر ظروف ساخته شده در ایران زمان قاجار می‌توان به بطری‌های گردن‌بلند، گلاب‌پاش‌های گردن‌غازی با بدنه‌های قالب دمیده و سوار روی پایه‌ای متشکل از دایره‌ای پهن و ساقهٔ کوتاهی با دو قپه (تصویر ۱-۹)، بطری‌های گردن بلند با تزئین گلدستهٔ شیشه‌ای در داخل شکمش (تصویر ۱-۱۰) که مسلماً به جای کوزهٔ قلیان مصرف می‌شده و دارای پایه‌ای با ساقهٔ تک قپه‌ای بوده است، ظروف شیشه‌ای رنگین به شکل‌های گوناگون و بدون پایهٔ ساقه‌دار، اشاره کرد.

«ای.اس. وارینگ» (E.S. Waring)^۱ در سفری به ایران، از کوره‌های شیشه‌گری در شیراز نام برده و می‌نویسد: «... ایرانی‌ها در شیراز شیشه‌گرخانه و کورهٔ ذوب‌کاری دارند، که هر دو دیدنی است... شکم‌هایی که برای قلیان شیشه‌ای می‌دمند در نظر خارجی‌ها هیئت‌ی عجیب دارد ... و در داخل شکم آن‌ها به هنگام دمیدن شیشه تزئینات گلدسته و درخت کوچک با انبرک‌های کوچک کاشته می‌شود. ...» (فریه، ۱۳۷۴، ۳۰۵) هم‌چنین «فرد ریچاردز» (Fred Richards)^۲ نیز در بخشی از سفرنامهٔ خود با اشاره به نوشیدنی خاص شیراز، از بطری‌های سبزرنگی یاد می‌کند، که شکل زیبایی داشته است و نوشیدنی سُکرآور را درون آن، می‌فروختند. به گفتهٔ ریچاردز بعضی از این شیشه‌ها مسطح و برخی دیگر گلابی شکل بوده‌است. (ریچاردز، ۱۳۴۳، ۸۳)

«در تزئین شیشه‌های ساخت ایران در زمان قاجار، دیگر تکنیک‌های تراش معمول نبوده است، لیکن رشته‌های درهم تابیده‌ای از شیشهٔ الصاقی دیده می‌شود، که با نقش‌های ساده‌ای چون ابزار کاری‌های راست یا زیگزاگی اجرا شده‌است.» (پوپ، ۱۳۸۷، ۳۰۱۵) (تصویر ۱-۱۱)

با توجه به آثار موجود در موزهٔ آبگینه تهران، شیوه‌های تزئینی نقاشی با رنگ روغن، مینا و طلاکاری بر روی شیشه، چاپ سیلک‌اسکرین و تزئین با نگین، در شهرهای شیراز و تهران بر روی آثار شیشه‌ای ساخت داخل دیده می‌شود. (تصویر ۱-۱۲)

۱- E.S. Waring در سال ۱۸۰۷ به ایران سفر کرد و سفرنامه‌ای با عنوان "A Tour of Sheeraz" در لندن منتشر کرد.

۲- عضو انجمن سلطنتی نقاشان و حکاکان انگلستان که سفرنامه‌ای با نام "A Persian Journey" را در لندن منتشر کرد.

کیفیت پایین نقاشی‌ها و تزییناتی که بر روی آثار شیشه‌ای ساخت داخل، توسط هنرمندان ایرانی انجام می‌گرفت، سبب شد، سلیقه عمومی به سمت آثار شیشه‌ای با کیفیت، غربی متمایل شود. چنان‌که «هودوهال خاویر»^۱ (Hommaire de Hell Xavier) در سفرنامه خود می‌نویسد: «آثار شیشه‌ای موجود در تبریز به‌طور انحصاری از آلمان می‌آید»

هم‌چنین «ژوبر» (Pierre-Amédée Jaubert)^۲ در میان آثار و تولیدات فرانسوی رایج در بازارهای ایران، به شیشه‌ها و کریستال‌های فرانسوی اشاره می‌کند. (Jaubert, 1289, 182)

بدین ترتیب آثار و تولیدات شیشه‌ای وارداتی از جمله وسایل روشنایی مانند شمعدان، جار، چراغ کریم‌خانی و... با تزیینات زیبای نقاشی مینا، طلاکاری، تراش، چاپ سیلک‌اسکرین و نگین بر روی شیشه‌های ساده، بارفتن، اپالین و چند پوست موجب رونق یافتن بازارهای ایرانی و به طبع آن زینت‌بخش خانه‌های درباریان، متمولین و جهیزیه دختران ایرانی شد.

۱-۲ شیوه‌های ساخت آثار شیشه‌ای قاجار

همان‌طور که پیشتر در رابطه با شیشه‌گری دوران قاجار بیان شد، شیشه‌های تولید شده در ایران، اغلب به دلیل کیفیت پایین و حباب‌زدگی، تولیدات هنری را شامل نمی‌شد. اما در مقابل، آثار شیشه‌ای وارداتی به‌خصوص وسایل روشنایی با تکنیک‌های متنوع ساخت، سبب پیدایش آثاری شد که توجه دربار قاجار را به خود معطوف داشتند. از تکنیک‌های به‌کار رفته در ساخت و تولید وسایل روشنایی شیشه‌ای وارداتی ایران زمان قاجار، می‌توان به تکنیک‌های:

دمیدن آزاد (Free Blowing)، میله‌ای، دمیدن در قالب یا فوتی قالبی (Mold Blowing)، لبرنگی (لبرشربتی)، پرسی (Casting Glass)، چندپوست (Cameo Glass)، بارفتن (Milch Glass) و اپالین (Opaline) اشاره کرد.

۱ - شخصی فرانسوی که در سالهای ۱۸۴۶، ۱۸۴۷، ۱۸۴۸ م ایران و ترکیه سفر کرده، سفرنامه‌ای با عنوان "سفر به ترکیه و ایران" نوشته است.

۲ - شخصی فرانسوی که به ارمنستان و ایران سفر کرده سفرنامه‌ای با عنوان "سفر به ارمنستان و ایران در ۱۸۰۵ و ۱۸۰۶" م نوشته است.

۱-۲-۱ شیوه دمیدن آزاد

یکی از ابتدایی ترین روش های ساخت آثار شیشه ای «دمیدن آزاد» است. در این روش به کمک لوله دم^۱ بار^۲ مورد نظر از کوره برداشته شده و شکل دادن به لقمه^۳ با دمیدن های متناوب در آن و صاف کردن آن بر روی سنگ کار در حالی که از ابزار برای شکل دادن، فشار دادن، گرد کردن و تغییر و پیچ و تاب دادن شیشه استفاده می شود انجام می گیرد. (تصاویر ۱-۱۳ و ۱-۱۴)

۱-۲-۲ شیوه میله ای

شیوه میله ای اغلب در ساخت برخی شاخه های وسایل روشنایی مورد استفاده قرار می گیرد. در این روش پس از برداشتن بار به کمک لوله دم، بدون آنکه در لوله دمیده شود؛ به کمک ابزار و یا حرکت دادن لوله دم، لقمه به صورت میله، شکل داده می شود. بدین ترتیب هرآنچه با این شیوه تولید شود اغلب توپُر است..

۱-۲-۳ شیوه پرسی

در این شیوه ساخت؛ مقداری بار به وسیله لوله دم از درون کوره خارج کرده، بدون آنکه در آن بدمند درون قالب مورد نظر ریخته و آن را پرس می کنند. شیء ساخته شده به این شیوه نسبت به آثاری که با روش دمیدن در قالب و یا دمیدن آزاد تولید می شود، ضخامت بیشتری دارد. با توجه به نوع قالب، اشیاء ساخته شده با این شیوه می تواند توپُر و یا تو خالی باشد.

۱-۲-۴ شیوه دمیدن در قالب

شیشه گر مقداری بار (مذاب شیشه) به وسیله لوله دم از درون کوره خارج می کند و درون قالب مورد نظر که یک یا چند تکه ای است قرار می دهد. با دمیدن در لوله، ماده مذاب با فشار هوایی که

^۱ لوله ای تو خالی از جنس فولاد، به طول تقریبی ۱۰۰ الی ۱۵۰ سانتیمتر که از یک سر آن مذاب شیشه برداشته و در سمت دیگر آن می دمند.

^۲ مذاب شیشه که در کوره ذوب قرار دارد را در اصطلاح «بار» می گویند.

^۳ بار شیشه که توسط لوله دم از کوره برداشته شده است را در اصطلاح «لُقمه» می گویند.